

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

КУЦКІР Галина Михайлівна - здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Івано-Франківського факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 341.231.4+341.64+342.739+343.131

В статті досліджується міжнародно-правовий досвід забезпечення недоторканності права власності в ході кримінального провадження. Початок недоторканності права власності детально регулюється рядом міжнародних актів, підписаних та ратифікованих Україною.

Ключові слова: засада недоторканності права власності, кримінальне провадження, міжнародний акт, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми

Наша держава на конституційному рівні визнала засаду недоторканності права власності. Крім того, в усіх демократичних країнах світу право власності є першим правом, яке захищається державою після природних прав людини.

За останні десятиліття спостерігається прагнення держав європейської та світової співдружності до єдиного підходу щодо розуміння захисту основних прав і свобод людини та громадянина, про що свідчать ратифіковані багатьма країнами численні міжнародні акти, створення міжнародних правових інститутів по захисту таких прав [1, с.4].

Простежується і стійка тенденція щодо зближення змісту і форми багатьох нормативних положень кримінального процесуального права різних держав та їх гармонізації. Не є виключенням у цьому плані і засада недоторканності права власності, яка для вітчизняного кримінального процесуального права є відносно новим норматив-

ним положенням. Хоча на міжнародному та європейському рівнях її положення знайшли своє закріплення у різноманітних нормативно-правових актах.

З огляду на наведене вельми актуальним бачиться дослідження міжнародно-правового досвіду забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження.

Аналіз дослідження даної проблеми

Багатоманітні аспекти даної проблеми досліджували такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як В.М. Волженкіна, О.Г. Волеводз, М. Де Сальвіа, М. Карс-Фріск, Т.В. Садова та інші.

Мета даної статті полягає у дослідженні міжнародно-правового досвіду забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Засада недоторканності права власності детально регулюється низкою міжнародних нормативних актів, які підписала та ратифікувала Україна. Зокрема, у ст. 17 Загальної декларації прав людини зазначається, що кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна [2]. Окремі правові ідеї щодо засади недоторканності права власності закріплені у наступних міжнародних актах: ст.ст. 1-2 Статуту ООН (здійснювати міжна-

родне співробітництво у вирішенні проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та на підтримку і розвиток поваги до прав людини тощо); ст.ст. 2, 9, 11, 14, 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (неможливість позбавлення волі через невиконання договірних зобов'язань тощо); ст.ст. 3-4, 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (забезпечення права користування всіма економічними, соціальними і культурними правами тощо) [3; 4; 5]. У той же час, у п. б) ч. 9 ст. 93 Римського статуту зазначається, що у випадку, коли прохання Суду стосується власності, яка підпадає під контроль третьої держави або міжнародної організації, згідно з певним міжнародним документом, запрошуювана держава інформує про це Суд та Суд направляє своє прохання третій державі або міжнародній організації [6].

У документах, які стосуються боротьби міжнародної спільноти із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, злочинністю та корупцією, правове регулювання окремих нормативних елементів засади недоторканності регулюється більш конкретніше. Так, у ст. 1 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин закріплена дефініція конфіскації, під якою розуміється остаточне позбавлення власності за постановою суду або іншого компетентного органу [7]. А ч. 2 ст. 14 у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності вказується на реалізацію засади недоторканності права власності при розпорядженні конфіскованими доходами від злочинів або майном: Держави-учасниці в тій мірі, в якій це допускається внутрішнім законодавством і у разі одержання відповідного запиту, у першочерговому порядку розглядають питання про повернення конфіскованих доходів від злочинів або майна запитуючій Державі-учасниці для того, щоб вона могла надати компенсацію потерпілим від злочину або повернути такі доходи від злочинів або майно їхнім законним власникам [8]. Аналогічні норми, які стосуються конфіскації, арешту як підстав позбавлення та обмеження права власності, заходів щодо

безпосереднього повернення майна, механізмів вилучення майна шляхом міжнародного співробітництва у питаннях конфіскації тощо, закріплені у Конвенції ООН проти корупції [87; 10, с.118-121; 11, с.156-157].

Отже, міжнародно-правове регулювання недоторканності права власності під час кримінального провадження під егідою ООН забезпечується різноманітними нормативними актами, які умовно можна поділити на два рівні: 1) недоторканість права власності забезпечується міжнародними нормативними актами, які закріплюють основоположні ідеї, положення та гасла щодо прав людини загалом та права власності зокрема; 2) міжнародні нормативні акти, які закріплюють можливість реалізації окремих нормативних положень засади недоторканності права власності під час міжнародного співробітництва у сфері боротьби із злочинністю.

У законодавстві країн Європейського Співтовариства існує цілий ряд нормативних актів, документів тощо, які так чи інакше стосуються елементів змісту засади недоторканності права власності. Умовно їх можна поділити на нормативні акти ЄС, які закріплюють матеріальні та процесуальні аспекти реалізації недоторканності права власності. До першої групи слід віднести наступні акти, котрі регулюються матеріальним правом ЄС. Зокрема, ч. 1 ст. 17 Хартії основних прав Європейського Союзу зазначає, що кожна людина має право володіти, користуватися, розпоряджатися і заповідати свою законно придбану власність. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом, за умови справедливої та своєчасної компенсації за завдану шкоду. Користування власністю може регламентуватися законом у відповідності до суспільних інтересів [12]. Крім того, у Європейському Союзі існують нормативні акти, які стосуються позбавлення права власності, тимчасового вилучення та арешту майна при боротьбі з окремими видами кримінальних злочинів. Так, у ч. 3 ст. 19 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією затверджена вказівка на вжиття кожною стороною таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення

можливості конфіскації чи в інший спосіб вилучення засобів вчинення кримінальних злочинів і доходів, отриманих від кримінальних злочинів, визначених цією Конвенцією, чи власності, вартість якої відповідає таким доходам [13]. Дещо подібні положення закріплені у Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [14].

У той же час, процесуальні аспекти реалізації засади недоторканності права власності під час кримінального провадження знаходять своє відображення у наступних нормативних актах Європейського Союзу, які тісно переплітаються із вказаними вище. До них відноситься Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, де у ч. 1 ст. 2 вказується на можливість вжиття кожною стороною таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення її спроможності встановлювати і висліджувати власність, яка підлягає конфіскації і запобігати будь-якому використанню, будь-якій передачі або будь-якому розпорядженню такою власністю [15]. У ст. 28 Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах зазначається, що після отримання клопотання про порушення кримінального переслідування разом з документами, запитувана держава має право вживати всіх тимчасових заходів, у тому числі утримання підозрюваної особи під вартою і накладення арешту на майно, яких можна було б вжити за її власним законодавством, якби злочин, за який вимагається кримінальне переслідування, був вчинений на її території [16].

Отже, характеризуючи джерела міжнародного права та права Європейського Союзу щодо нормативного змісту засади недоторканності права власності, можна виділити в них такі основні положення: проголошення гарантованості права власності; виділення у складі права власності правомочностей володіння, користування, розпорядження; розширення об'єктного складу права власності, що підлягає захисту; акцентування уваги на балансі приватних та публічних інтересів; деталізація правил при вилучен-

ні власності в суспільних інтересах; можливість законного обмеження права власності рамками, які не порушують саму сутність даного права.

Однак, у самій Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод відсутні норми, які регулюють питання недоторканності права власності. Разом з тим, вони передбачені Першим Протоколом, де у ст. 1 зазначається, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства, і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [17].

Одним із важливих «джерел» розуміння недоторканності права власності у «праволюдному» вимірі для держави є, безперечно рішення Європейського Суду з прав людини. Зокрема, у п. 90 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Совтрансавтохолдинг проти України» від 25 липня 2002 року, Суд вказує, що відповідно до його прецедентної практики ст. 1 Першого Протоколу містить три окремі норми: перша, що виражається в першій фразі першого абзацу та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності; друга, що міститься в другій фразі того ж абзацу та має предметом уваги позбавлення права власності за певних умов; що стосується третьої, згаданої в другому абзаці, вона визнає саме можливість державам-учасникам регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах [18]. А в п. 98 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Беєлер проти Італії» від 5 січня 2000 року вказується, тим не менше, тут не йдеться про абсолютно не зв'язані між собою норми. Друга та третя є особливими прикладами, що стосуються права власності; крім того, вони повинні тлумачитися в світлі принципу, закріпленого першою нор-

мою [19, с.31]. При цьому, мета даної норми Першого Протоколу полягає у тому, що перед тим, як розглянути питання про те, чи була дотримана перша норма, Суд повинен визначити, чи можуть застосуватися дві останніх [20, с.769].

Отже, засада недоторканності права власності у кримінальному провадженні впливає із поваги до права власності, позбавлення права власності та контролю з боку держави щодо використання власності, які закріплені у ст. 1 Першого Протоколу.

У той же час, при визнанні факту недотримання положень засади недоторканності права власності та прийнятті рішення Європейським судом з прав людини, має місце втручання в право власності в контексті однієї з трьох норм ст. 1 Першого Протоколу. Наступним кроком виступає вирішення питання про те, чи може таке втручання бути юридично обґрунтоване державою. Якщо воно не може бути обґрунтовано (обов'язок доказування в даному випадку лежить на державі), вважається, що існує факт порушення ст. 1 Першого Протоколу, немає. - У той же час, для того щоб бути обґрунтованим, будь-яке втручання в право власності має переслідувати законну мету в загальних інтересах та інтересах суспільства [21, с.26-27]. Крім того, відповідно до практики Європейського суду, для того, щоб втручання в право власності вважалось допустимим, воно повинно служити не лише законній меті в інтересах суспільства, а повинна бути розумна співмірність між використовуваними інструментами і тією метою, на котру спрямований будь-який захід, що позбавляє особу власності. Розумна рівновага має зберігатися між загальними інтересами суспільства та вимогами дотримання основних прав особи [22]. Іншими словами, заходи щодо обмеження права власності мають бути пропорційними щодо мети їх застосування.

Крім того, друга та третя норми ст. 1 Першого Протоколу за своєю суттю є більш наближеними до елементів нормативного засади недоторканності права власності, які закріплені у кримінальному провадженні України.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Руму-

нії» зазначається: для того, щоб вирішити, чи мало місце позбавлення власності у значенні другої норми, необхідно не тільки дослідити, чи мали місце відчуження за формальними ознаками або передача власності, але також дослідити реальні обставини в даній ситуації з тим, щоб визначити, чи мало місце вилучення власності *de facto* [23].

Одним із прикладів правомірного обмеження права приватної власності є рішення Європейського Суду від 5 травня 1995 р. по справі авіакомпанії «Ер Канада проти Великобританії». Британська влада виявила на борту літака даної авіакомпанії велику партію наркотиків і згідно з національним законодавством затримала його, наклавши арешт на літак, до виплати штрафних санкцій його власником. У той же час Суд не побачив порушень Європейської конвенції, оскільки влада переслідувала цілком законні цілі боротьби із міжнародною торгівлею наркотиками та її дії відповідали вимогам пропорційності [24].

Суд інколи розглядає справи, у яких заявники скаржаться на контроль за використанням власності у зв'язку із провадженням кримінального розслідування. У рішенні Європейського Суду з прав людини у справі «Вендітеллі проти Італії», Суд визнав правомірними дії влади по накладенню арешту на майно підозрюваного (його квартиру), зазначивши, що подібний арешт переслідував законні цілі збереження доказів щодо вчиненого правопорушення та запобігання його поглиблення. Разом з тим, Суд висловив свою незгоду з несвоєчасним скасуванням арешту після того, як підозра не підтвердилася і кримінальне переслідування було припинено. У зв'язку з цим, Суд кваліфікував затримання на кілька місяців скасування арешту як порушення ст. 1 Першого Протоколу [25, с.29-31].

Яскравим прикладом застосування стандарту перевірки реальної наявності пропорційності при порушенні права власності є Рішення Європейського суду з прав людини у справі «АГОСІ проти Сполученого Королівства». Компанія-заявник АГОСІ оскаржила до Суду конфіскацію належних їй на праві власності золотих монет, які були вилучені митним органом Об'єднаного Коро-

лівства після спроби їх незаконного ввезення третіми особами на територію держави [21, с.32-34]. Страсбурзький Суд зауважив, що утримання (конфіскація) монет є рівносильною втручанню у право користування майном у значенні першого речення ст. 1 Першого Протоколу. При цьому суд зазначив, що заборона на ввезення золотих монет явно утворює форму контролю за використанням власності. Вилучення і конфіскація монет були заходами по виконанню цієї заборони. А конфіскація монет була пов'язана із позбавленням власності, але за даних обставин позбавлення власності було складовим елементом процедури контролю за використанням у Сполученому Королівстві золотих монет. Відповідно мала місце третя норма про контроль за використанням власності ст.1 Першого Протоколу [26].

Окрему увагу слід звернути увагу на позиції Європейського суду з прав людини щодо вирішення питання про спеціальну конфіскацію під час кримінального провадження. Показовою у питаннях застосування спеціальної конфіскації є справа «Тас проти Бельгії» від 12 травня 2009 р., у якій заявник, посилаючись на ст. 1 Першого Протоколу до ЄКПЛ, скаржився на конфіскацію нерухомості. Позиція Суду полягала в тому, що оскаржувана заявником конфіскація, безсумнівно, представляла собою втручання в його право на повагу власності. Однак, Європейський суд, враховуючи обставини справи, а саме: тяжкість і особливо тяжкий характер злочину, який виражався у неприйнятній зневазі людськими цінностями і гідністю (надмірна плата не відповідала умовам життя в орендованих приміщеннях), суто корисливими мотивами поведінки засудженого, тривалим терміном, протягом якого тривали злочини, а також кримінальним минулим підсудного, визнав, що такий захід, як позбавлення майна, входить у визначення «контролю використання майна» відповідно із п. 2 ст. 1 Першого Протоколу. Передбачене законом, це втручання мало законну мету і відповідало загальному інтересу, а саме: експлуатації іноземців, що знаходяться в скрутному становищі, перешкоджанню використанню майна для вчинення інших злочинів і заподіяння шко-

ди суспільству. ЄСПЛ наголосив, що при конфіскації незаконно використовуваного майна рівновага між метою та фундаментальними правами заявника залежить від численних факторів, зокрема від позиції власника майна [27].

Таким чином, при вирішенні питання про конфіскацію майна, яке використовувався для отримання злочинного доходу, національним судам варто враховувати ставлення винного до своєї поведінки, обставини, за яких вчинявся злочин, а також ймовірність продовження злочинної діяльності такою особою у майбутньому, якщо таке майно не конфіскувати.

Висновки

Таким чином, засада недоторканості права власності знаходить своє відображення у багатьох законодавчих актах Європейського Союзу. Однак, правове розуміння засади недоторканості права власності більш конкретніше закріплене у ст. 1 Першого Протоколу та включає в себе повагу до права власності, позбавлення права власності за певних умов та можливість державам-учасницям Конвенції регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах.

Європейський Суд розцінює право власності як загальнолюдську цінність, але в той же час розумно враховує суспільні інтереси в обмеженнях правомочностей власника. Правові позиції Європейського суду з прав людини по відношенню до засади недоторканості права власності у кримінальному провадженні виражаються у праві осіб вільно, безперешкодно та в повному обсязі здійснювати правомочності власника щодо свого майна. Проте, у певних випадках право власності може бути обмежене в результаті відповідного втручання держави. Основними формами такого втручання є позбавлення права власності і прийняття державою заходів з контролю за використанням права власності. Критерії допустимості подібного втручання спочатку сформульовані в самому тексті ст. 1 Першого Протоколу, а потім були розвинені і доповнені Європейським судом з прав людини. В результаті склалося три основних критерії допустимості втру-

чання держави у право власності: 1) втручання повинно здійснюватися, виходячи із загального інтересу; 2) на підставі закону; 3) із дотриманням принципу балансу приватних та публічних інтересів. При цьому, Європейський суд з прав людини повинен вирішити наступні питання щодо такого втручання: а) чи наявне у справі право власності або право володіння майном у розумінні ст.1 Першого Протоколу; б) чи було втручання в право володіння майном; в) на підставі якої із трьох норм ст. 1 Першого Протоколу слід розглядати таке втручання; г) чи переслідує таке втручання у право власності певну законну мету в інтересах суспільства або в загальних інтересах; д) чи є таке втручання пропорційним або чи зберігає це втручання справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основних прав особистості; е) чи відповідає втручання принципам правової визначеності та законності. Така практика вказує на тісний зв'язок між правом власності, закріпленим у ст. 1 Першого Протоколу, та правом на справедливий судовий розгляд, встановленим у ст. 6 Конвенції.

Література:

1. Садова Т.В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів: монографія / Садова Т.В.; за ред. доц. Смокова С.М. – Івано-Франківськ, Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – 177с.

2. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у Нью-Йорку 16 грудня 1966 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043

ua/laws/show/995_043

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у Нью-Йорку 16 грудня 1966 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

6. Римський статут Міжнародного кримінального суду прийнятий у м. Римі Дипломатичною конференцією повноважних представників під егідою ООН 17 липня 1998 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_588/page3

7. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_096

8. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789

9. Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/page3

10. Волженкина В.М. Нормы международного права в российском уголовном процессе. / В.М. Волженкина. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс»; Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры РФ, 2001. – 359 с.

11. Волеводз А.Г. Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса / А.Г. Волеводз. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 528 с.

12. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524

13. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується міжнародно-правовий досвід забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження. Засада недоторканності права власності детально регулюється низкою міжнародних актів, підписаних та ратифікованих

14. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16 травня 2005 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_948

15. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029

16. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_008

17. Перший Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. – [Електронний ресурс] // Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_535

18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Совтрансавто-холдинг проти України» від 25 липня 2002 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=510>

19. Рішення Європейського суду з прав людини щодо України. Випуск 1 / Харківська правозахисна група; Худож. – оформлювач Б.Захаров. – Харків: Права людини, 2006. – 312 с.

20. Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського Суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002г. / М. Де Сальвіа.

– СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.

21. Карс-Фриск М. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: Право на собственность: Учеб.-метод. пособие для судей / М. Карс-Фриск, А.Н. Жеребцов, В.В. Меркулов, Э.Г. Эртель; Рос. акад. правосудия, Совет Европы. – М., 2002. – 112 с.

22. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Фризен (Frisen) против Российской Федерации» от 24 марта 2005 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://docs.pravo.ru/document/view/19382771/17527936/>

23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» від 28 листопада 1999 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>

24. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Эр-Канада против Великобритании» (Air Canada v. the United Kingdom) от 05 мая 1995 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Air_Canada_v_the_United_Kingdom_05_05_1995.pdf

25. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вендітеллі проти Італії» (Venditelly v. Italy) від 18 липня 1994 року // Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення, дослідження, нормативні акти. Випуск 2 / За ред. П.М. Рабіновича. – Львів: Кальварія, 1998. – С. 29-31.

26. Карс-Фриск М. Стаття 1 Протокола № 1 к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: право на собственность / М. Карс-Фриск. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://www.vladadvokat.ru/info/06.pdf>

27. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Тас против Бельгии» (Tas v. Belgium) от 12 мая 2009 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://www.referent.ru/7/147406>